

Rs. 10/-

चांदोबा

मला काय मिळेल?

रामचंद एक व्यापारी होता. तो अत्यंत कंजूष होता आणि पैशाचा फार लोभी होता. स्वार्थ म्हणजे काय त्याचं तो एक जिवंत उदाहरण होता. कांहीतरी फायदा झाल्याशिवाय तो कोणतंही, कोणाचंही, काम करीत नसे.

त्याच्या घरांत चमन हा माडेकरू होता. लहानमोठी कामें करुन तो थोडीफार कमाई करीत होता. नुकताच तो दुसऱ्या गांवातून येऊन इथें राहायला आला होता.

एक दिवस रामचंद जेव्हां दुकानातून घरी परत आला. तेव्हां त्याने पाहिलं कीं चमनची मुलगी कल्याणी रामचंदच्या घरांतून बाहेर येत होती.

त्याने कल्याणीला विचारलं, "काय काम होतं ग पोरी?" "नारळ सोलायचे होते म्हणून तुमच्या घरांतली कोयती हवी होती. ती घेऊन गेले आणि आता परत द्यायला आले होते." कल्याणीने सांगितलं.

रामचंदने प्रेमळपणें तिला म्हटलं, "तू हे बरोबर केलं नाहीस हं बाळ. कोयती परत दिलीस पण ती वापरण्याबद्दल मला एक नारळ दिला असतास तर बरं झालं असतं."

कल्याणी चटकन आपल्या घरांत गेली, एक नारळ घेऊन आली आणि तिने तो रामचंदला दिला.

तिसऱ्या दिवशी रामचंद दुपारीं जेवायला घरी आला तेव्हां कल्याणीला त्याच्या घरी येताना त्याने पाहिले.

"कोणत्या कामासाठी आली आहेस कल्याणी?"

"आज सण आहे ना? आईला मिठाई बनवायला कढई हवी होती. तुमच्या घरून घेऊन गेले होते. आता स्वयंपाक झालाय. म्हणून कढई परत द्यायला आले मी!" कल्याणीने हंसतहंसत उत्तर दिले.

"कढई परत दिलीस पण ती वापरल्याबद्दल माझ्यासाठीं काय आणलं आहेस तूं?" रामचंदने विचारलं.

कल्याणीला वाटलं, आपलं कांहीतरी चुकलं. ती तडक आपल्या घरांत गेली आणि एका थाळींत दोनतीन पदार्थ घेऊन आली. रामचंदने खुषींतच त्या पदार्थांचा आस्वाद घेतला.

आनंदाने कल्याणीची पाठ थोपटत त्याने तिला म्हटले, "हे बघ बाळ, यापुढें केव्हांही तू माझ्या घरांतून कांही वस्तू नेलीस तर त्याच्याबद्दल मी कांही विचारण्यापूर्वीच तू कांहीतरी देत जा. मला त्याच्यामुळें फार आनंद वाटेल.

कल्याणीने हंसून मान डोलावली व ती घरी गेली.

एका आठवड्यानंतर जेव्हां रामचंद दुसऱ्या गांवी जाऊन परत येत होता. तेव्हां त्याने कल्याणीला त्याच्या घरांतून बाहेर पडताना पाहिले. "कल्याणी, कांही परत द्यायली आली होतीस ना?" त्याने हंसतच तिला प्रश्न केला.

"होय काका, नुसतंच परत द्यायला नाही तर तुम्ही सांगितल्याप्रमाणें उरलेलं कामदेखील मी न सांगता पूर्ण केलं." कल्याणीने उत्तर दिले.

"काय घेऊन गेली होतीस?" रामचंदने विचारलं.

"उंदीर पकडायचा पिंजरा घेऊन गेले होते. आमच्या घरांत फार उंदीर झाले आहेत ना! खूप त्रास होतो. कांही उंदीर पकडलेसुद्धा. आता पिंजरा नेला म्हणून कांहीतरी तुम्हाला द्यायला तर हवंच ना! म्हणून पिंजऱ्यात पकडलेले दोन उंदीर घेऊन आले नि तुमच्या घरांत सोडले. पिंजरा तुमच्या मुलाजवळ परत दिला. काका, तुम्ही जे सांगितलं होतं ते मी मुळींच विसरले नाही हं!"

रामचंदला गरगरल्यासारखे झाले. क्षणभर त्याच्या तोंडून शब्द फुटेना. परंतु या घटनेनंतर हळूहळू त्याचा स्वभाव बदलायला लागला. तेव्हांपासून त्याने "मला काय मिळेल" हा स्वार्थी विचार सोडून दिला. आणि आता तो भला माणूस म्हणून ओळखला जातो.

- ईश्वर -

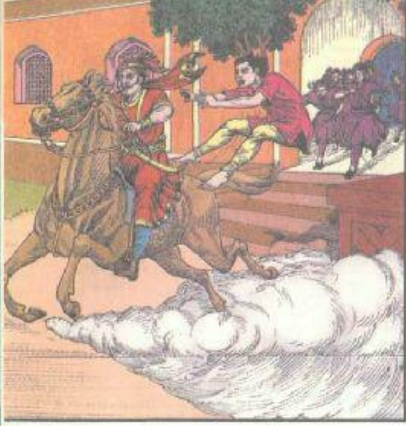
फार फार वर्षापूर्वीची गोष्ट आहे. अमरावती नगराच्या राज्याच्या कार्यालयांत कुलशेखर नांवाचा एक राजकर्मचारी होता. जयशील हा त्याचा एकुलता एक मुलगा होता. बाळपणीच त्याची आई वारली. म्हणून राजशेखरने जयशीलला अतिशय लाडाकोडांत वाढवले होते. किशोरवयांत सर्व विषयांचे शिक्षण घेताघेता जयशीलने क्षत्रियाला आवश्यक असे युद्धविद्येचे शिक्षणदेखील घेऊन प्राविण्य मिळवले होते.

त्याच कार्यालयांत जयशीलने काम धरावे व राजाच्या कृपादृष्टीस पात्र व्हावे अशी राजशेखरची इच्छा होती. म्हणून तो मुलाला घेऊन राजाकडे घेऊन जाणार होता. पण तेवढ्यांत अचानक राजशेखरचे निधन झाले.

आता जयशील एकटा पडला. वाईट संवयी असलेल्या कांही तरुणांशी त्याची मैत्री जुळली. वडिलांची संपत्ती बघताबघता त्याने खर्च करून टाकली. तो जुगार खेळूं लागला आणि रात्रंदिवस जुगारी अड्ड्यावरच वेळ घालवूं लागला.

वडिलांच्या मृत्यूनंतर चारपांच महिन्यांच्या आंतच त्याची सारी धनदौलत नष्ट झाली. आता त्याची अवस्था फारच केविलवाणी झाली होती. एकदा तर तीनचार दिवस जेवणखाण न करता तो जुगारखान्यांत पडलेला होता. बाहेर रस्त्यावर यायची त्याला लाज वाटूं लागली. कारण दाढीही जरा वाढली होती आणि कपडे फारच कळकट दिसत होते.

त्याची ही दुर्दशा पाहून देवशर्मा नांवाच्या त्याच्या मित्राला दया आली. तो म्हणाला, ''जयशील, जे झालं ते झालं! तूं आपल्या हाताने ही स्वतःची दुर्दशा ओढवून घेतली आहेस. तुला माहीत नसेल कीं जुगार माणसाला कुठल्याकुठे नेऊन सोडतो ते! या गर्तेत जेव्हां कुणीही पडतो, तो त्यांतून कधीही वर उठूं शकत नाही. तू सुशिक्षित आहेस. स्वतःला संभाळ. गेल्या दिवसांचा विचार करून दुःख करीत बसण्यांत

कांहीच अर्थ नाही.'' असा उपदेश त्या मित्राने केला.

थोडा वेळ जयशील गप्प बसला आणि विचार करीत राहिला. नंतर त्याने विचारले, ''मित्रा देवशर्मा, एक खरा मित्र या नात्याने तू मला योग्य सल्ला दिला आहेस. याच्यापुढें मी काय करावं याचा निर्णय मला लौकरच घेतला पाहिजे.''

देवशर्मा कांहीतरी बोलणार होता तेवढ्यांत बाहेर गडबडीचा आवाज येऊं लागला. राजाच्या घोडदळाचे प्रमुख कृपाणजित आणि त्यांचे चार सैनिक त्या द्यूतगृहांत शिरले आणि तिथें असलेल्या लोकांना चाबकाने मारायला लागले.

जयशीलला हा अन्याय सहन झाला नाही. त्याने नम्रपणें त्यांना विचारले, ''आपण असं कां करीत आहात? हा तर अधर्म आहे, धडधडीत अन्याय आहे.''

''एक जुगारी मला न्याय-अन्यायाचा उपदेश करतो आहे, हित-अनहित शिकवतो आहे! वा रे वा, किती विचित्र गोष्ट आहे. ही !'' असं म्हणून कृपाणजितने जयशीलला देखील चाबकाने मारले.

जयशीलला फटका लागल्याबरोबर तो संतापला. चिडून जाऊन त्याने जवळची एक काठी उचलली आणि कृपाणजितल्या डोक्यावर जोराने हाणली. कळवळून कृपाणजितने तलवार काढण्यासाठीं म्यानावर हात ठेवला. पण तितक्यांत जयशीलने त्याच्या कमरेंत जोराने लाथ मारली. कृपाणजित वेदनेने ओरडला आणि उठून उभा राहिला. जयशीलच्यासमोर आपला कांही टिकाव लागणार नाही हे त्याच्या लक्षांत आले. तो आपल्या घोड्यावर स्वार होऊन पळून जायच्या विचारांत होता. जयशीलही सावध होताच. तोही चटकन कृपाणजितच्या घोड्यावर त्याच्यामागें चढून बसला. एका हाताने त्याने घोड्याचा लगाम पकडला आणि दुसऱ्या हाताने कृपाणजितचे केस घट्ट पकडले. एकीकडे आपल्या गुडघ्यांनी तो कृपाणजितला ढुशा देत होता. संवयीनुसार घोडा राजवाड्यासमोर जाऊन उभा राहिला.

त्याच वेळेला राजा गच्चीवर उभा राहून मंत्र्यांशी विचारविनिमय करीत होता. त्यांनी सेवकाला बोलावले आणि आज्ञा दिली, ''त्या दारूड्यांना इथें आणून हजर करा.''

सेवक कृपाणजित व जयशीलला घेऊन राजाच्यासमोर आले. राजाने आपल्या घोडदळाच्या प्रमुखाला ओळखले व म्हटले,

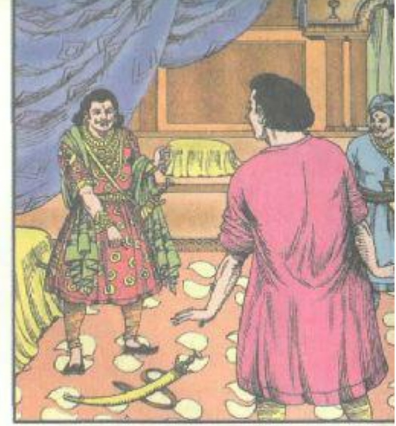
''जित, तू माझ्या घोडदळाचा प्रमुख आहेस. तू घोड्यावर बसून कोणते कौशल्य दाखवीत आहेस?'' प्रश्न विचारताना राजाचा स्वर चढला होता.

कांहीही न लपवता, जे घडलं ते सारं कृपाणजितने राजाला सांगितलं. सारी हकीकत ऐकून घेऊन राजाने रागाने विचारलं, ''जित, तुझ्या भित्रेपणामुळें माझी संपूर्ण सेना बदनाम झाली आहे. तू त्यांचा अपमान केला आहेस. मी तुला हद्दपारीची शिक्षा देतो आहे. तुझी तलवार इथेंच ठेव आणि ताबडतोब या राज्याच्याबाहेर जा.''

कृपाणजितने जमिनीवर तलवार ठेवली आणि खाली मान घालून तो तिथून निघून गेला. त्यानंतर जयशीलकडे भेदक नजरेने बघत राजाने म्हटलं, ''अरे जुगाऱ्या, मी तुला देहदंडाची शिक्षा देतो आहे. तुला कांही त्यापूर्वी सांगायचं असलं तर सांग.''

जयशील निराशेत बुडला होता. सांगण्यासारखं त्याच्याजवळ कांहीच नव्हतं. म्हणून त्याने मोठ्या दीनवाण्या स्वरांत सांगितलं, ''महाराज, आपण मला मृत्यूची शिक्षा दिली आहे, तेव्हां आता सांगण्यासारखं माझ्याजवळ कांहीही उरलं नाही.''

''तुला आपल्या प्राणांची भिती नाही वाटत?'' आश्चर्यवाटून राजाने विचारलं. ''दारिद्र्याच्या भितीसमोर कसली आलीय प्राणांची भिती?'' जयशीलने उत्तर दिले. त्यावेळेला मंत्र्यांनी मधेच हस्तक्षेप करीत म्हटले, ''महाराज, हा तरुण आपल्या कार्यालयांत काम

करणाऱ्या दिवंगत कुलशेखरचा एकुलता एक पुत्र आहे. त्याच्यावर आपण दया करावी.''

''ठीक आहे, मी त्याची देहदंडाची शिक्षा कमी करतो. पण त्यानेही माझे राज्य सोडून गेले पाहिजे.'' राजाने आदेश दिला. राजाला प्रणाम करून जयशील मागे फिरणार तेवढ्यांत राजा पुढें म्हणाला, ''ही घे, कृपाणजितने इथें ठेवलेली तलवार तूं आपल्या हातांत ठेव. एका आठवड्याच्याआंत तू माझ्या राज्याच्या सीमेबाहेर गेला पाहिजेस. समजलं ना?''

ते नगर सोडण्यांत जयशीलने उशीर केला नाही. तो अरण्यमार्गाने जाऊं लागला. त्याने सात दिवस रानावनांतून प्रवास केला आणि अरण्यांतली फळें खाऊन आपले पोट भरले. त्यानंतर सूर्यास्ताच्यावेळीं तो एका दुसऱ्या देशाच्या राजधानीजवळ जाऊन पोंचला.

त्या रात्रीं, जयशील एका वडाच्या झाडाखाली झोंपी गेला. थोड्याच वेळांत त्याला अगदी गाढ झोंप लागली. मध्यरात्रीं त्याला कोल्हेकुई ऐकूं आली म्हणून तो जागा झाला. थोड्या अंतरावर झाडांच्यामधें मंद उजेड दिसत होता. त्याला धूरही दिसला. चकित होऊन जयशील त्या दिशेने निरखून पाहायला लागला, तेवढ्यांत 'वांचवा! महाकाल मला आता मारणार आहे'' अशी आर्त हांक ऐकूं आली.

जयशील लागलीच उठला आणि त्याने तलवार उपसली. जिकडून तो आर्त स्वर येत होता, त्या बाजूला तो पळतपळत गेला. ते एक स्मशान होते. दोनतीन प्रेतांना अग्नी दिलेला होता. त्यांच्या ज्वाळांच्या उजेडांत त्याने काळी वस्त्रें धारण केलेली एक व्यक्ती पाहिली. त्याचे केस विखुरलेले होते आणि तोच ओरडत पळून जात होता. अंगभर शुभ्र वस्त्रें पांधरलेली आणखी एक व्यक्ती त्याचा पाठलाग करीत होती व म्हणत होती. "थांब, थांब! महाकालचा हा सेवक कालकाल पाहूनच थरथर कांपणारा तू, महाकाललाच ललकारण्याचा प्रयत्न करतो आहेस?''

जयशीलने त्या कालकालला थांबवले आणि बेडरपणें म्हटले, ''तू कुणीही अस, मी तुला घाबरत नाही. पण कुणाच्याही मागे लागून त्याला मारण्याचा प्रयत्न करताना पाहात बसणे हे मला सहन होत नाही. तसं तू केलंस तर मी तुला निश्चितच अडवीन.''

त्याचे बोलणें ऐकूनच कालकाल विकटपणें हंसायला लागला आणि म्हणाला, ''तुझ्या धैर्याला मी दाद देतो. पण माझं खरं रूपदेखील तू झाता बघ.'' असं म्हणून त्याने पांघरलेले पांढरे वस्त्र काढून फेंकून दिले.

कालकालचे ते रूप अति भयंकर होते. त्याच्या शरीराचा रंग काळाकुट्ट होता. त्याच्या डोळ्यांतून ज्वाळा बाहेर पडत होत्या. तोंडातून आग बाहेर पडत होती. त्याने भयानक गर्जना केली.

क्षणभर जयशील स्तंभित झाला. पण त्याने लगेच स्वतःला सांवरले आणि कालकालच्या छातीकडे आपली तलवार रोखत त्याने म्हटले, ''अरे दुष्टा, तुझ्या विकृत आकाराकडे पाहून कांही मी घाबरणार नाही. पळून जाणाऱ्या व्यक्तीला तू मारणारा आहेस. तूही अड्डल भित्राच आहेस.''

कालकाल जरा मागे सरला आणि म्हणाला, ''तरुणा, तुझे धाडस पाहून मला कौतुक वाटते.

अमानवी शक्तींना केवळ महासत्वही आपल्या कह्यांत ठेवूं शकतात. आता ज्याने मला आवाहन केलं होतं, तो सिद्धसाधक अल्पसत्व आहे. अशाला नामशेष करायलाच हवं.'' असं म्हणत तो पुढेंपुढें जायचा प्रयत्न करायला लागला.

जयशीलने आपली तलवार त्याच्या छातीसमोरच धरली. त्यामुळें त्याला पुढें जाता येईना व तो वळून मागे पाहात सिद्धसाधकाला शोधूं लागला. तितक्यांत कालकालने आपल्या छातीवरची तलवार ढकलली.

परंतु जयशील कांही त्याला तसाच जाऊं देणार नव्हता. त्याने झटकन कालकालच्या गळ्याचा नेम धरून तलवार फेंकली. त्या वारामुळें त्याचे मस्तक धडावेगळे झाले, आणि दूर जाऊन पडले. दुसऱ्याच क्षणीं ते मस्तक पडलेले होते ते उठले आणि जोराने हंसत म्हणूं लागले, ''जयशील, तू महावीर आहेस यांत संदेह नाही. माझ्या रक्ताने तुझी तलवार भिजली आहे. म्हणजे आता तुझी तलवार अमोघ शक्तीशाली व महिमामयी झाली आहे असा अर्थ होतो. जा, जे तुला साधायचंय, ते निर्बंधपणे साध.''

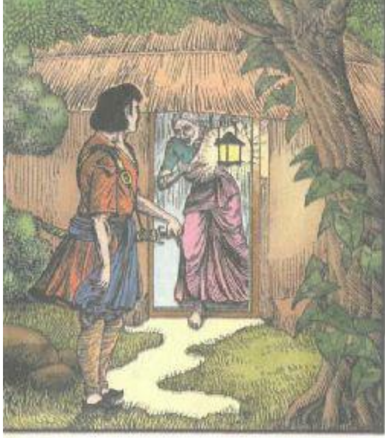
त्याचे बोलणें ऐकून जयशील स्तब्ध झाला. त्याच्या आश्चर्याला सीमा नव्हती. तो त्या तुटलेल्या मस्तकाजवळ गेला आणि ते त्याने हलवून पाहिले. आता ते निर्जीव झाले आहे हे त्याच्या लक्षांत आले. जो मेला होता, तो निश्चितच बलाढ्य होता. त्याच्या कानांत आणि नाकांत सोन्याची आभूषणें होती. त्याच्या गळ्यांत घट्ट बांधलेली बोराएवढ्या मण्यांची माळ होती. जयशीलने त्याला नीट न्याहाळून पाहिले.

त्याने तलवार म्यान केली आणि वांचवा म्हणणाऱ्या काळ्या वस्त्रधारी माणसाला तो शोधूं लागला. त्याला तो आसपास कुठेही दिसेना. कुठे गेला असेल? भितीने तो या झाडांच्याजवळ मूर्च्छित होऊन तर पडला नसेल ? असा विचार करीत जयशील ज्या वटवृक्षाखालीं झोंपी गेला होता, त्या वृक्षाजवळ पोंचला.

त्या झाडाच्या पारंब्यावर बसलेली घुबडें चित्कारत होती. दूरवर कोल्हेही ओरडायला लागले. जयशीलला वाटलं कीं आता कांही आपल्याला झोंपता येणार नाही. शिवाय त्याला फारच तहान लागली होती.

''रात्रीचा तिसरा प्रहर संपला असावा असं वाटतंय. जवळपास सरोवर असलं तर पाणी पिईन. स्नान करीन आणि तसाच तडक नगरांत जाईन. कपडे फाटके आहेत अन् खूप मळकेही

आहेत. तरीसुद्धां माझ्या कमरेची ही तलवार आणि तिचे नक्षीदार म्यान पाहून लोकांना वाटेल कीं मी कुणा कुलवंत घराण्यांतला आहे. जर कुणी मला विचारलंच तर मी सांगेन कीं अरण्यांत वाघाशी सामना झाला आणि मी त्याला मारलं." असे विचार मनांत घोळवत जयशील तिथून निघाला. ते भयावह स्मशान ओलांडून तो पुढें जात राहिला. थोड्या दूर अंतरावर त्याला एक लहानसे घर दिसले. घरांत दिवा तेवत होता. प्यायला पाणी मागून तहान भागवायचे त्याने ठरवले. त्याने हांक दिली, "महाराज, मी एक वाटसरू आहे. प्यायला थोडे पाणी मिळेल कां?"

घराचे दार लागलीच उघडले. हातांत दिवा घेऊन एक म्हातारी बाहेर आली आणि म्हणाली, "बाळ, अंधार पडण्यापूर्वीच एखाद्या धर्मशाळेंत झोंपायला जायचंस. इतक्या रात्रीं कसला प्रवास करतो आहेस? आंत ये; पाणी पी."

जयशील आंत गेला. दिव्याच्या प्रकाशांत म्हातारीने त्याच्याकडे लक्षपूर्वक पाहिले. आश्चर्य प्रकट करीत ती म्हणाली, "मला वाटलं कीं तीर्थयात्रेला निघालेला कुणी वृद्ध मनुष्य असशील. हे रे काय? इतक्या लहान वयांत एक तलवार कमरेला बांधून तू या अरण्यांत कशाला फिरतो आहेस?"

पाणी पिऊन जयशील म्हणाला, "पाणी पाजून तुम्ही माझे प्राण वांचवले आहेत. घरांत दुसरं कुणी नाही असं वाटतंय."

"होय बाळा, आणखी कुणी नाही. मला मूल झालं नाही. वर्षभरापूर्वी माझे पति वारले. ते राजाच्याकडे काम करीत होते. त्यांच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या वेतनाच्या तिसरा भाग मला राजाकडून उदरनिर्वाहासाठी मिळतो. त्याच्या आधाराने मी माझे दिवस काढते आहे." म्हातारीने सांगितले.

"आई, या प्रांतात मी नवखा आहे. इथे जवळ असलेल्या नगराचे नांव काय आहे? राजाचे नांव काय?" जयशीलने चौकशी केली.

एक दीर्घ उसासा टाकीत म्हातारी उद्गारली, "या नगराच नांव आहे हिरण्यपुर. राजाचं नांव आहे, कनकाक्ष ! तो अगदी धर्मात्मा, प्रजेचा हितकर्ता आहे. प्रजेचे हित हेच त्याचे ध्येय आहे. पण एका महिन्यापूर्वी कुणीतरी राजपुत्र व राजकन्येचे अपहरण केले आहे. त्या दिवसा-पासून राजा खूपच काळजींत आहे व आजारीच पडला आहे."

जयशील विचारांत पडला. आता आजारी राजाकडे तरी नोकरी मागायला कसे जाता येईल? त्याने आपला विचार बदलला आणि राजाच्या अडचणींचाच तो उत्सुकतेने विचार करूं लागला.

"आई, हे काम एखाद्या शत्रूराजाने केलें असावं. त्याने राजपुत्र व राजकन्येला पळवून नेलं असेल. माझा तर्क ठीक आहे ना?" जयशीलने विचारलं.

"जर असं असतं ना तर मग काळजी नव्हती रे! कनकाक्ष राजाने शत्रूला मारून टाकलं असतं आणि आपल्या दोन्ही मुलांना त्याने परत आणलं असतं. लोकांना तर असं वाटतंय कीं त्याचं अपहरण करणारा कुणीतरी राक्षस किंवा यक्ष असावा." म्हातारीने सांगितलं.

त्याबद्दल ती आणखी कांहीतरी सांगणार होतीच तितक्यांत बाहेर कांहीतरी गडबड सुरुं झालेली ऐकूं आली. त्या कोलाहलांत एक माणूस रडक्या सुरांत सांगत होता." अहो, स्मशानांत माझ्या वडिलांचे मस्तक छाटणारा याच बाजूला आला होता. ते पाहा, मध्यरात्री या ब्राम्हण म्हातारीच्या घरांत दिवा जळतोय. तिने त्या खुनी माणसाला पाहिलंय कां ते तरी तिला विचारून पाहा!"

"तूं तर स्मशानाचा पहारेकरी आहेस ना? बडबड बंद कर आधी! ज्याचं मस्तक त्या महावीराने छाटलंय. तो तर कालकाल होता. आपण भुताप्रेतांचा गुरु असल्याची प्रौढी तो सांगत असे. असल्या साऱ्या गोष्टींची मला माहिती आहे ना!" एकजण नाराजीने बोलत होता.

दोघांना दटावत तिसरा बोलूं लागला, "तुम्ही दोघेजण गप्प बसा पाहूं. स्मशानाचा मेलेला पहारेकरी पुन्हां जिवंत कसा झाला, याचा शोध घेण्याचं काम मंत्रीमहाशयांनी माझ्यावर सोंपवलेलं आहे. मी नगराचा रक्षक आहे, कळलं कां? तेव्हां मला अडवूं नका कुणीही!"

जयशीलने त्यांची बोलणीं ऐकली. त्याने म्हातारीला सांगितलं, "आई, मला पकडायला नगर रक्षक आणि त्यांचे सैनिक आलेले दिसत आहेत. मी इथें थांबलो तर चालेल, कीं मी मागच्या दारांतून निघून जाऊं?"

म्हातारीने कांही उत्तर देण्यापूर्वीच नगररक्षक जोरजोराने दरवाजा वाजवायला लागला व म्हणूं लागला, "कोण आहे आंत? ताबडतोब दार उघडा बघूं!" (अपूर्ण)

दलनायक

दुर्गापूरचा राजा आणि शेजारचा शत्रूराजा यांच्यात लढाई सुरू होती. डोंगराच्या घाटींत रस्त्यावर एक मोठा दगड पडला. त्यामुळें रस्त्यांतली वाहतूक बंद झाली. दुर्गापूरचे सैनिक तो दगड हलवण्याचें प्रयत्न करीत होते. जरी ते आपले पूर्ण बळ वापरीत होते, तरी त्यांना दगड हलवता येत नव्हता. त्यांचा दलनायक जरा अंतरावर उभा होता. त्यांच्यावर नाराज होऊन तो ओरडला, "इतकेजण आहात, पण उपयोग काय? एक दगड रस्त्यांतून हलवता येत नाही तुम्हाला? लवकर तो बाजूला सरकवा. राजाचा रथ कोणत्याही क्षणीं इथून आता जाईल. नालायक लेकाचे!"

त्यावेळेस तिथून एक घोडेस्वार जात होता. क्षणभर थांबून त्याने तिथले हे संभाषण ऐकले. तो प्रसंग पाहून तो घोडेस्वार त्या दलनायकाला म्हणाला, "त्या दहा सैनिकांबरोबर तूही हात लावलास तर तो दगड हलवण्याचा प्रयत्न पुन्हां करता येईल कीं!"

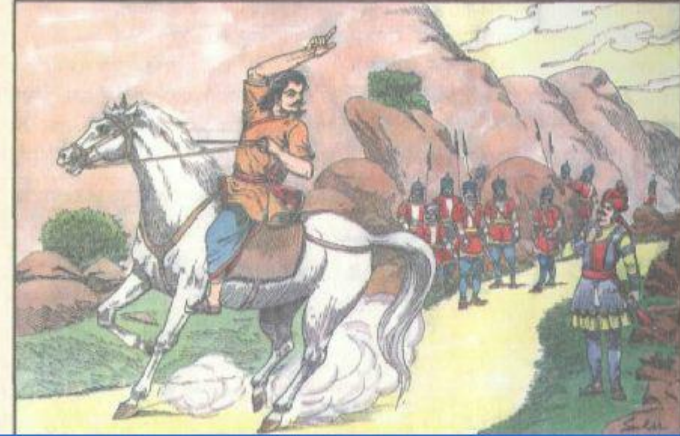
"मी? मी तर ह्यांचा दलनायक आहे!" दलनायकाने मोठ्या आढ्यतेने सांगितले.

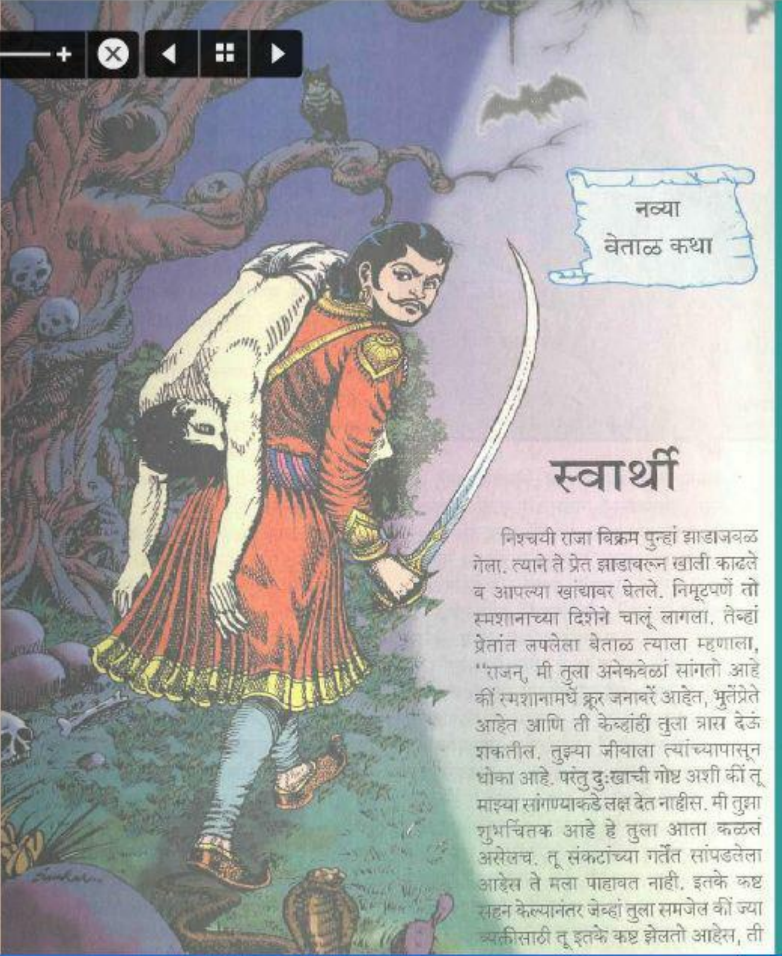
त्याचे उत्तर ऐकून तो घोडेस्वार खाली उतरला आणि त्या सैनिकांच्याजवळ गेला. सैनिकांना प्रोत्साहन देत तो म्हणाला, "चला रे सारे, मी अकरावा आलोय ना आता? चला, आपण पुरी शक्ती लावून हा दगड नक्कीच वाटेंतून बाजूला ढकलूं शकूं."

थोड्याच वेळांत सर्वांनी मिळून तो दगड हलवला. घोडेस्वार खूष होऊन पुन्हां आपल्या घोड्यावर स्वार झाला आणि त्याने दलनायकाला सांगितले, "जर पुन्हां कधी रस्त्यांत पडलेल्या मोठ्या दगडांना हलवायची जरूर पडली तर आपल्या सेनापती वीरवर्माला निरोप पाठवून बोलाव!" असं म्हणून तो वेगाने घोडा दौडवीत पुढे निघून गेला.

त्याचे बोलणे ऐकल्यानंतर दलनायक आणि सैनिकांना कळलं कीं तो दुसरातिसरा कुणी नसून खुद्द दुर्गापुरचा सेनापती वीरवर्माच होता.

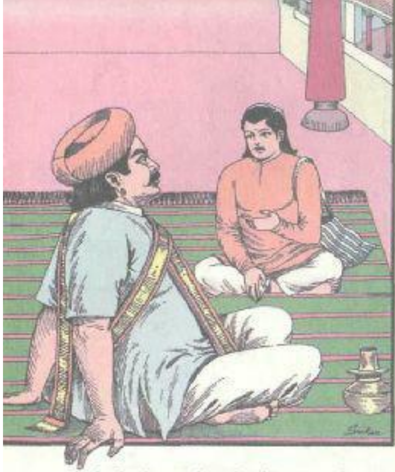
-मनजीत सिंग

स्वार्थी

निश्चयी राजा विक्रम पुन्हां झाडाजवळ गेला. त्याने ते प्रेत झाडावरून खाली काढले व आपल्या खांद्यावर घेतले. निमूटपणें तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ त्याला म्हणाला, "राजन्, मी तुला अनेकवेळां सांगतो आहे कीं स्मशानामध्यें क्रूर जनावरें आहेत, भुतेंप्रेते आहेत आणि ती केव्हांही तुला त्रास देऊं शकतील. तुझ्या जीवाला त्यांच्यापासून धोका आहे. परंतु दुःखाची गोष्ट अशी कीं तू माझ्या सांगण्याकडे लक्ष देत नाहीस. मी तुझा शुभचिंतक आहे हे तुला आता कळलं असेलच. तू संकटांच्या गर्तेत सांपडलेला आहेस ते मला पाहावत नाही. इतके कष्ट सहन केल्यानंतर जेव्हां तुला समजेल कीं ज्या व्यक्तीसाठी तू इतके कष्ट झेलतो आहेस, ती

व्यक्ती किती स्वार्थी आहे, विलासी आहे, लंपट आहे, त्यावेळेस तू निराश होणं साहजिकच आहे. माझी एकमात्र इच्छा आहे कीं आता तरी तू विचार बदलावास. म्हणून मी तुला स्पंदनदास नांवाच्या एका कवीची कहाणी सांगतो. लक्ष देऊन ऐक.'' आणि वेताळाने पुढील कहाणी सांगितली.

स्पंदनदास हा दुर्गापूरला राहात होता. तो तरुण होता आणि तऱ्हेतऱ्हेच्या कविता ऐकवण्यांत मोठा हुशार होता. मग ती कविता माणसांवर असो, जनावरांवरची असो, झाडांवरची असो किंवा दगडावरची असो! लोकदेखील त्याच्या कविता मोठ्या आवडीने ऐकत असत. व आनंदाने त्याला यथाशक्ती देणगी देत असत. अशा तऱ्हेने त्याचे आयुष्य आरामांत चालले होते. त्या गांवात त्याचे एक मोठे घर झाले. चार एकरांची शेती झाली आणि दहा हजार रुपयांची रोख रकम त्याने जमवली. त्याला वाटलं कीं आता इतकी सोय करुन ठेवलीय तर आपण आता लग्न करावे आणि सुखासमाधानाने संसार करावा. पण त्यावेळेस त्या प्रदेशांत दुष्काळ पडला.

दोन वर्षे त्या भागांत पाऊस पडला नव्हता. श्रीमंत मंडळींच्यावर त्याचा फारसा कांही परिणाम झाला नाही. त्यांच्याजवळ असलेल्या संपत्तिमुळें त्यांचे दिवस नेहमीसारखेच चालू होते. परंतु गरिबांची अवस्था मात्र कठीण होती. त्यांच्याजवळ कांहीच उरलं नव्हतं. अन्नाची नि पाण्याची कांहीही सोय नव्हती. ते गांव सोडून दुसरीकडे जायचा विचार करूं लागले. जगन नांवाचा एक तरुण दूरच्या प्रांतांतून हिंडून आला आणि गांवकऱ्यांना सांगू लागला, ''आता या गांवात आपल्यासाठी काय राहिलंय? आपल्याला राहायला योग्य असे फत्तेपूर नांवाचे गांव मी पाहून आलोय. तिथें काम करून आपण आपलं पोट भरूं शकूं.'' पण गांवातल्या वयस्कर मंडळींना त्याची विचारसरणी फारशी पटली नाही. त्यांना गांव सोडण्याची कल्पना पसंत नव्हती.

त्यांनी सांगितलं, ''तू सांगतो आहेस ते ठीक आहे, पण आम्हाला गांव सोडायची इच्छा नाही. स्पंदनदासच्या कविता ऐकल्याशिवाय आम्हाला चैन पडत नाही. तेव्हां एका अटीवर आम्ही गांव सोडून तुझ्याबरोबर येऊं. स्पंदनदासला तू आपल्याबरोबर येण्यास सांग, त्याचे मन वळव, मग आपण सारे बरोबर जाऊं.''

ही कल्पना जगनने स्पंदनदाससमोर मांडली आणि त्याला वस्तुस्थिती सांगून जगन म्हणाला, ''तू देखील चल आमच्याबरोबर. गांवातले लोक तुझ्याशिवाय गांव सोडून जायला तयार नाहीत.''

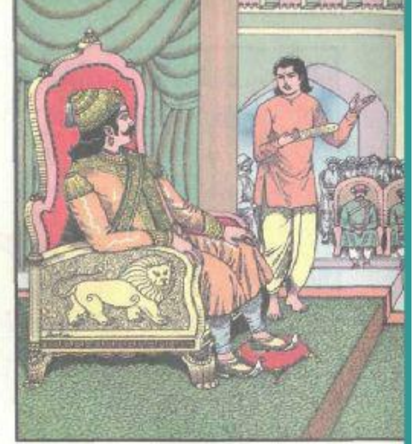
जगनचे बोलणें ऐकून स्पंदनदासचे मन भरुन आले, तो लगेच गांवचा प्रमुख राजा चौधरी यांना भेटला आणि म्हणाला, ''आपण कांहीतरी करावं. गांवकरी गांव सोडून जायचा विचार करीत आहेत.'' त्यावर चौधरीने आपली असमर्थता व्यक्त करुन म्हटले, ''आपल्या दुर्दशेबद्दल मी महाराजांना अगोदरच कळवलंय, पण त्याचा कांही उपयोग झाला नाही. ज्यांना जायची इच्छा आहे, त्यांना जाऊं द्या ना! त्यांना थांबवण्यासाठीं आमच्याकडे कांहीच मार्ग नाहीं.''

स्पंदनदास गप्प बसला नाही. तो सरळ जगनकडे गेला आणि त्याला म्हणाला, ''आपण सगळे मिळून दोनशे जण आहात. तुमच्यासाठीं प्रत्येकाला रोजच्या पोटपूजेसाठीं म्हणून मी दररोज एकूण दोनशे रूपये देत जाईन, मी एकटा हा सारा खर्च उचलीन. म्हणजे कुणीही गांव सोडून जायची वेळ येणार नाही.''

त्याची सूचना ऐकून जगन आश्चर्यचकित झाला, व म्हणाली, ''तुझा दिलदारपणा फारच मोठा आहे रे! पण तूं किती दिवस आमचं असं पालन पोषण करूं शकशील?''

''मी दोन दिवस साऱ्या गांवात फिरत राहीन. लोकांचे हाल स्वतः पाहीन, त्यांच्या कष्टप्रद जीवनावर कविता लिहीन, त्या कविता महाराजांना ऐकवीन. त्या ऐकल्यानंतर महाराजांचं मन जरूर हेलावेल. जर माझ्या कवितांमधे ही शक्ति नसेल तर मी कविता करण्याचा छंद सोडून देईन. मी समजेन कीं मी कवी नव्हेच! मी गांवात पुन्हां पाऊल ठेवणार नाही.''

आपल्या विचारानुसार स्पंदनदास दोन दिवस गांवात खूप हिंडला. लोकांची वाईट अवस्था पाहून त्याला स्फूर्ति आली आणि त्याने फारच छान कविता लिहील्या. त्यांत जनतेच्या हालअपेष्टांचे अतिशय हृदयद्रावक वर्णन होते. कठोर मनाच्या लोकांचे मतही पालटले असते, इतकी त्याची कविता प्रभावी होती. त्या कविता घेऊन तो राजधानीला गेला. रस्त्यांत त्याने मन हेलावणारी आणखी कांही दृश्यें पाहिली. त्यामुळें स्फुरण चढून त्याने आणखी कांही मनाला भिडणाऱ्या कविता लिहील्या.

जेव्हां तो महाराजांच्या दरबारांत जाऊं लागला, तेव्हां पहारेकऱ्यांनी त्याला अडवले. स्पंदनदासने त्यांना सांगितले, ''मी विष्णुभक्त आहे. राजा हा साक्षात् विष्णूचा अवतार असतो. जय विजय प्रमाणें तुम्ही मला आंत जाण्यापासून कां अडवत आहात? मी जर तुम्हाला शाप दिला तर तुम्ही पुढच्या जन्मीं राक्षस व्हाल. मग काय ते तुम्हीच ठरवा.'' त्याने कवितेतून त्यांना साद घातली.

पहारेकऱ्यांना त्याचा मोठेपणा व महत्व पटले आणि त्यांनी लगेच आंत जाऊन राजाला ही बातमी दिली. राजाने त्याला आदरपूर्वक आंत आणण्याची आज्ञा दिली.

स्पंदनदास दरबारांत आला, त्याने आपला परिचय दिला आणि दुर्गापूरच्या गांवकऱ्यांची दुर्धर अवस्था वर्णन करणारी आपली एक कविता त्याने ऐकवली. ते काव्य ऐकून राजा व दरबारांत उपस्थित असलेल्या सर्वांचे डोळे पाणावले.

थोड्याच वेळांत राजाने स्वतःला सांवरले

ही गोष्ट राजाला सांगून वेताळाने प्रश्न केला, "राजन, दुर्गापूरच्या ग्रामस्थांचा स्पंदनदास अतिशय लाडका होता, त्याच्याविषयी त्यांना आदर वाटत होता, दुष्काळाच्या वेळीं त्यांनी हट्ट धरला कीं जर स्पंदनदास त्यांच्याबरोबर दुसऱ्या गांवी गेला नाही, तर ते कोणत्याही परिस्थितींत गांव सोडायला तयार नव्हते. स्पंदनदासने आपल्या काव्यांत गांवाची कठीण परिस्थिती इतकी छान रंगवून मांडली होती कीं राजाचे मनदेखील द्रवले. राजाने गांवाला मदत केली आणि त्यांना वांचवले. इथपर्यंत सारं कांही ठीक आहे. पण जेव्हां गांवी परत जाण्याचा जगनने हट्ट केला, तेव्हां स्पंदनदासने त्याला सरळ नकार दिला. आणि राजाच्या दरबारांतच राहाण्याचा आपला निर्णय सांगितला. ही गोष्ट मला फार खटकली. मला वाटतं कीं तो फार स्वार्थी बनला होता. सुखोपभोगांसाठीं त्याने असं केलं असं तुला नाही वाटत? राजकवी म्हणून त्या स्थानावर राजधानींत राहाण्याचा त्याने निर्णय घेतला, याच्या पाठीमागे मला तर फक्त त्याचा स्वार्थ व महत्वाकांक्षाच दिसते. त्यासाठी त्याने दुर्गापूरच्या लोकांचे प्रेम व आदर यालाही महत्व दिले नाही. अशी व्यक्तीला स्वार्थी नाही तर दुसरे काय म्हणायचे? माझ्या शंकेच समाधानकारक उत्तर तुला माहीत असूनही जर तू मौन पत्करलेस तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकलें होऊन इकडे-तिकडे विखुरली जातील."

त्यावर राजा विक्रमार्कानि उत्तर दिले, "साधारणतः कवीमंडळी आपली कल्पनाशक्ती आणि भाव यांच्या बळावरच कल्पनासृष्टींत विहार करीत राहातात. त्यांच्या कवितेचा प्रभाव, त्याचा परिणाम हे श्रोत्यांच्या मनावर अवलंबून असतं. स्पंदनदास-च्या कवितामुळें ग्रामवासी मंत्रमुग्ध होत असत. या काव्यामुळें यापेक्षां जास्त कांही गांवात होऊं शकलं नाही. परंतु त्याच कविता जेव्हां राजाने ऐकल्या, तेव्हां त्याचे फळ फारच निराळे झाले. त्या काव्यगायनाने केवळ कवीच्या गांवाचीच नव्हे, तर इतर दुष्काळग्रस्त गांवांची कठीण अवस्था राजाला कळली व त्यावर उपाययोजना झाली. हे प्रखर सत्य समजल्यानंतर स्पंदनदासला कळलं कीं आपली कविता केवळ आपल्या गांवच्या लोकांना आनंद देण्यापुरती नसून इतर गांवांच्या लोकांनाही आनंद देऊं शकेल. हा हेतू ध्यानांत घेऊन त्याने राजधानींतच राहायचा निर्णय घेतला. खरोखर जर विचार केला तर त्याच्या या निर्णयांत त्याचा स्वार्थ नसून परमार्थ आहे. सुखांचा उपभोग घेण्यासाठीं त्याने हा निर्णय घेतला असे समजणें चूक आहे."

राजाचे मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ शवासहित अदृश्य झाला व पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

(श्री रामकमल यांच्या रचनेवर आधारित)

ही गोष्ट राजाला सांगून वेताळाने प्रश्न केला, "राजन, दुर्गापूरच्या ग्रामस्थांचा स्पंदनदास अतिशय लाडका होता, त्याच्याविषयी त्यांना आदर वाटत होता, दुष्काळाच्या वेळीं त्यांनी हट्ट धरला कीं जर स्पंदनदास त्यांच्याबरोबर दुसऱ्या गांवी गेला नाही, तर ते कोणत्याही परिस्थितींत गांव सोडायला तयार नव्हते. स्पंदनदासने आपल्या काव्यांत गांवाची कठीण परिस्थिती इतकी छान रंगवून मांडली होती कीं राजाचे मनदेखील द्रवले. राजाने गांवाला मदत केली आणि त्यांना वांचवले. इथपर्यंत सारं कांही ठीक आहे. पण जेव्हां गांवी परत जाण्याचा जगनने हट्ट केला, तेव्हां स्पंदनदासने त्याला सरळ नकार दिला. आणि राजाच्या दरबारांतच राहाण्याचा आपला निर्णय सांगितला. ही गोष्ट मला फार खटकली. मला वाटतं कीं तो फार स्वार्थी बनला होता. सुखोपभोगांसाठीं त्याने असं केलं असं तुला नाही वाटत? राजकवी म्हणून त्या स्थानावर राजधानींत राहाण्याचा त्याने निर्णय घेतला, याच्या पाठीमागे मला तर फक्त त्याचा स्वार्थ व महत्वाकांक्षाच दिसते. त्यासाठी त्याने दुर्गापूरच्या लोकांचे प्रेम व आदर यालाही महत्व दिले नाही. अशी व्यक्तीला स्वार्थी नाही तर दुसरे काय म्हणायचे? माझ्या शंकेच समाधानकारक उत्तर तुला माहीत असूनही जर तू मौन पत्करलेस तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकलें होऊन इकडे-तिकडे विखुरली जातील."

त्यावर राजा विक्रमार्कानि उत्तर दिले, "साधारणतः कवीमंडळी आपली कल्पनाशक्ती आणि भाव यांच्या बळावरच कल्पनासृष्टींत विहार करीत राहातात. त्यांच्या कवितेचा प्रभाव, त्याचा परिणाम हे श्रोत्यांच्या मनावर अवलंबून असतं. स्पंदनदास-च्या कवितामुळें ग्रामवासी मंत्रमुग्ध होत असत. या काव्यामुळें यापेक्षां जास्त कांही गांवात होऊं शकलं नाही. परंतु त्याच कविता जेव्हां राजाने ऐकल्या, तेव्हां त्याचे फळ फारच निराळे झाले. त्या काव्यगायनाने केवळ कवीच्या गांवाचीच नव्हे, तर इतर दुष्काळग्रस्त गांवांची कठीण अवस्था राजाला कळली व त्यावर उपाययोजना झाली. हे प्रखर सत्य समजल्यानंतर स्पंदनदासला कळलं कीं आपली कविता केवळ आपल्या गांवच्या लोकांना आनंद देण्यापुरती नसून इतर गांवांच्या लोकांनाही आनंद देऊं शकेल. हा हेतू ध्यानांत घेऊन त्याने राजधानींतच राहायचा निर्णय घेतला. खरोखर जर विचार केला तर त्याच्या या निर्णयांत त्याचा स्वार्थ नसून परमार्थ आहे. सुखांचा उपभोग घेण्यासाठीं त्याने हा निर्णय घेतला असे समजणें चूक आहे."

राजाचे मौन भंग झाल्यामुळें वेताळ शवासहित अदृश्य झाला व पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

(श्री रामकमल यांच्या रचनेवर आधारित)

चलाख चिमणा

चिमणीताईने आपल्या चिमुकल्या छोट्या चिमणरावाकडे जरा काळजीनेच पाहिले. बाकीची सगळी पिल्लें उडायला शिकून बाहेर धान्य टिपायला गेली होती. फक्त हाच छोटा घरट्यांत थांबला होता. त्याचे मोठे गोल डोळे अतिशय निरागस आणि निष्पाप वाटत होते. चिमणीला वाटलं कीं ह्याला कांही स्वत:ची काळजी घेता येणार नाही.

तिने एक उसासा टाकला. ती शक्य तितका त्याच्यासाठीं प्रयत्न करणार होती आणि चिमणरावानेही जमेल तितकं करावं असं तिला वाटलं.

"चल रे बाळा!" तिने त्याला प्रेमळपणे साद घातली, "आता तुला उडायला शिकायचंय कीं नाही?" "होय आई" आपले डोळे गरगर फिरवीत

त्याने उत्तर दिले आणि तिच्यामागून तो चालायला लागला.

त्याने रोज थोडे अंतर उडण्याचा सराव केला आणि तो चटकन तरबेज झाला. एकट्याने त्याने साऱ्या गांवातून चक्कर देखील मारली.

चिमणीताईला खरंच आनंद झाला. आता छोट्यालासुद्धां उडता येऊं लागलं कीं! पण त्याला या जगाची रहाटी कशी समजणार? तिला चिंता वाटू लागली. तिने त्याला कांही व्यावहारिक सल्लामाहिती देण्याचे ठरवले म्हणजे या अफाट दुनियेंत त्याचा निभाव लागला असता.

"आता तुझी देखभाल तू स्वत:च करायचीस. पण त्यापूर्वीं मी तुला कांही अनुभवाचे बोल सांगणार आहे." तिने सांगितले. "तू जर शेतांत असलास आणि जर तुला एखादा पुरुष किंवा मुलगा हातांत धनुष्यबाण किंवा गोफण घेऊन येताना दिसला, तर ताबडतोब उडून दूर जायचं!"

"हो, आई" चिमणरावाने मान डोलावली "कुणी जर खाली वांकून काम करीत असेल किंवा त्यांच्या हातांत कांही नसेल तर त्यांना भ्यायचं कांही एक कारण नाही." चिमणीताई पुढें सांगू लागली.

"पण जर त्यांच्या खिशांत दगडबिगड असला तर...?" चिमणरावाने विचारले.

क्षणभर गप्प झालेली चिमणीताई म्हणाली, "माझ्यापेक्षां तुला जास्त माहिती आहे. कीं रे! तू चांगला जगशील. जा पळ आता, माझ्या चिमण्या पांखरा!"

गणेश पुराण

तारकासुराचा निरंकुश अत्याचार चालूच होता. त्याच बरोबर त्रिपुरासुर नांवाच्या तीन राक्षसांनी तपश्चर्या करून वर प्राप्त केले व आकाशात भ्रमण करीत फिरणारी तीन नगरे निर्माण करून त्रिलोकावर राज्य करण्याच्या हेतून ते तिन्ही लोकांवर चालून गेले. त्यांनी उल्कावृष्टी करून सुंदर हिरव्यागार नगरांना आग लावली आणि त्रिलोक विध्वंस करण्यासाठी कंबर बांधली. त्या राक्षसांचा शेवट करण्याची शक्ती एकट्या शंकरात होती. म्हणून सर्व देव शंकर-पार्वतीच्या अंत:पुरासमोर आले आणि शंकराला सांकडे घालून प्रार्थना करू लागले. शंकराला देवांचे ते सांकडे ऐकून आंतल्या आंत जळफळाट झाल्यासारखे वाटले. त्रिपुरासुरांनी जो मारणहोम प्रारंभिला होता त्याची गोष्ट ऐकून शंकराला त्वेष चढला व त्रिशूलावरची धूळ वगैरे झाडून शंकराने तो धारण केला. नंतर त्याने आपले अनुयायी नंदी, भृंगी, व सर्वांना बरोबर घेतले आणि त्रिपुरासुरांचा संहार करण्यासाठी निघाला.

त्याच वेळी आणखी एक राक्षस केसाळ हत्तीचे रूप घेऊन त्रिलोकाला त्रस्त करण्यासाठी निघाला. त्याला गजासुर हे नाव होते. तसा तो शंकराचा फार मोठा भक्तच होता. स्वतः शंकराशिवाय इतर कोणाच्याही हस्ते त्याला मरण येणार नाही, असा वर त्याने मिळविला होता.

नारदाने त्याला भेटून त्याला सल्ला दिला की त्याने शंकराला आपल्या हृदयांतच कायमचे ठेवून घेतले तर त्याचे हित होईल. गजासुराला तो सल्ला पटला व त्याने उग्र तपश्चर्या करून शंकराला प्रसन्न केले. शंकर त्रिपुरासुरांच्या वधासाठी निघाला होता

३. शंकराशी युद्ध

आणि तो गजासुराच्या इच्छेप्रमाणे गजासुराच्या हृदयांत वास करून राहू लागला.

"शंकर गजासुराच्या हृदयांतच राहू लागला तर त्रिपुरासुरांचा वध कसा होणार? पार्वतीच्या मनाचे समाधान तरी कसे होणार? शंकरपार्वतीच्या पोटी जन्मलेल्या मुलाच्या हातीच तारकासुराचा वध होणार!" असे म्हणत सर्व देव हताश होऊन बसले असतां नारद म्हणाला-"शंकर म्हणजे वाढते लिंगच की नाही!" ती सूचना देवांना कळली. देव गजासुर होता तेथे जाऊन शंकराचे स्तोत्र गाऊ लागले.

गजासुर शंकर भक्तच होता. तो सुद्धा शंकराचे स्तोत्रगान ऐकून डोलूं लागला. शिवलिंग स्तोत्र चालूं असता वाढू लागले, इतके की शेवटी गजासुर उभा चिरला गेला. शंकर बाहेर आला. गजासुराने डोळे मिटताना म्हटले-"देवा! मी तुझ्यावर भरंवसा केला होता आणि तू हे काय केलेस रे?" तेव्हां शंकर म्हणाला-"गजासुरा! शिवभक्तीचे एक उदाहरण म्हणून तुझी कीर्ती रहावी यासाठी गजमुख सर्वदा माझ्याजवळ राहील व मी नेहमी गजचर्मच धारण करीन." असे सांगून शंकराने गजासुराला कैलासलोक दिला.

शंकराने पृथ्वीचा रथ केला, चंद्रसूर्यांना त्या रथांची चाके केली, चारही वेदांना रथाश्व केले. ब्रह्मदेवाला सारथी केले, मेरु पर्वताचा धनुष्य केला आणि विष्णूला बाण केले. नंतर आपले अनुयायी नंदी, शृंगी, भृंगी वगैरे प्रथम गणांना बरोबर घेऊन त्रिपुरासुरावर स्वारी करायला निघाला. तेहतीस कोटी देव सपरिवार शंकर त्रिपुरासुरांचा संहार कसा करतो, पहायला पाठोपाठ निघाले.

घरात पार्वती एकटीच होती. तिला प्रत्येक क्षण वर्षासारखा वाटत होता.

अशा समयी नारद येऊन पार्वतीला म्हणाला-"मुली पार्वती! शंकराने तुझ्याशी लग्न केले तेव्हांपासून तारकासुर तुला कसा त्रास द्यायचा याच विचारात आहे. तुझ्यावर कोणत्या प्रकारचे संकट येईल सांगणे कठीण आहे. त्या तारकासुराला वज्रदंताची मदत आहे. वज्रदंत भयंकर मायावी आहे. म्हणून तू फार काळजीपूर्वक राहिले पाहिजेस, बरं का!" नारदाने पार्वतीला या शब्दात सावध करून ठेवले.

पार्वती काळजीत पडली. चांगले न्हाऊन घेतले तर कदाचित् मनाचा ताप कमी होईल असे पार्वतीला वाटले.

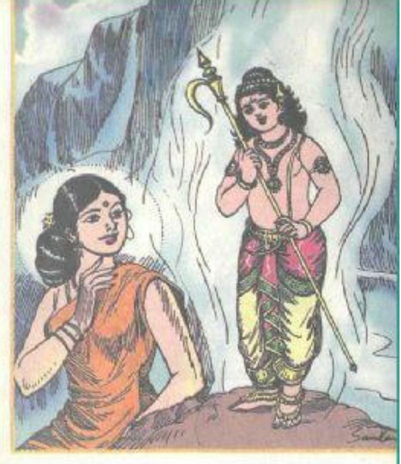
पार्वतीने तेल लावून डाळीचं पीठ व इतर उबटनाची द्रव्यें अंगाला चोळून लावली व अंगाचं उबटन काढून एक गोळी केली व त्या गोळीचा एक बाहुला केला व तो पाहून तिला आनंद झाला. तिने तो बाहुला खाली ठेवून जरा नजर फिरविली असेल नसेल, त्या बाहुल्यात बदल होऊन गोड बोबडे बोलणारा एक मुलगा तिला दिसला. "कोण रे बाळा तू?" पार्वतीने गोड शब्दात विचारले.

"तुझ्या लावण्याच्या उबटनाची गोळीच नाही का ग आई मी ! मी तुझाच मुलगा पुत्रगणपती!" तो मुलगा म्हणाला. पार्वतीने त्या मुलाला उचलून त्याचे मुके घेतले व त्याच्या हातात एक अंकुशाचा दांडा दिला व म्हणाली- "बाळा रे! तू कीडमुंगीलाही आंत येऊ देऊ नकोस!" असे सांगून त्या मुलाला घराच्या सिंहद्वाराबाहेर उभे केले.

"आई, पण तू कांही खायला नाही देणार का?" त्या मुलाने माता पार्वतीला विचारले. पार्वतीने लगेच पिठी मळून तिचा मोदक करून त्या मुलाला दिला.

पार्वतीला पळवून नेले तर आपल्याला प्राणभय रहाणार नाही, असा विचार करून तारकासुराने वज्रदंताला पार्वतीचे अपहरण करून आणायला पाठविले. वज्रदंताचे दांत म्हणजे वज्रालचे सुद्धां चूर्ण करणारे होते. त्याने उंदराचे रूप धारण केले आणि डोंगर उकरून काढीत तो निघाला, म्हणून त्याला मूषकासुर हे ही नांव मिळाले. पार्वतीचे अपहरण करण्यासाठी त्याने कर्णी व गोकर्णी नांवाच्या आपल्या दोघां अनुयायांना पाठविले.

ते दोघे सिंहद्वाराजवळ गेले व चोर दृष्टीने पहात सिंहद्वारासमोर अंकुशाचा गदादंड धारण करून पाहारा देत असलेल्या मुलाला म्हणाले- "ये रे आपण खेळूं या!!"

तो बालक, जणूं कांही त्यांच्याकडे न पाहिल्यासारखा हंसत म्हणाला-"थोडे खाऊन घ्या रे!" असे म्हणत त्याने दोन मोदक त्यांच्या अंगावर फेकले. ते त्यांच्या डोक्यांना इतक्या जोराने लागले की त्यांची डोकी गरगर फिरल्यासारखी झाली. पुत्रगणपतीने त्यांना बोलाविले व दरडावून म्हणाला-"आपले कान स्वतःच्या हाताने पिळून घ्या आणि थोबाडीत मारून घेऊन मग कोठे ते जा!" त्यांनी त्याप्रमाणे केले व वज्रदंत राक्षसाकडे धावत गेले आणि धांपा टाकीत झालेला वृत्तांत सांगितला.

वज्रदंताने जोराने हुंकारून मूषक रूप धारण केले आणि सिंहद्वाराच्या खालून बीळ करून तो आंत जाऊ लागला. पुत्रगणपतीने कमरेच्या करगोट्याचा फांस करून त्या मूषकावर टाकला. तो पाश मूषकासुराच्या ठीक गळ्यांतच जाऊन

पडला. मूषकासुर 'किचकिच' करीत असतां त्याच्या डोक्यावर दोन ठोसे दिले आणि त्याची शेपटी धरून त्याला गरगर फिरवून दूर फेकून दिले.

चित्रगणपतीने दूर फेकून दिलेला तो मूषकासुर स्वस्वरूपात सरळ त्याच्या राज्यांतल्या अंतपुरासमोर धाडदिशी जाऊन पडला. त्याची बायको धवला फार मोठी भक्तीण होती. तिने आपल्या डोक्याचे कुंकू शाश्वत रहावे म्हणून देवीची आराधना करून तसा वर प्राप्त केला होता. धवला धावत पतीजवळ गेली व त्याचे सांत्वन करून तिला तसा वर प्राप्त असल्याचे तिने सांगितले. नंतर तिने पार्वतीच्या वाटेला कधी न जाण्याचेही पतीला बजावून सांगितले.

त्रिपुरासुरांचा संहार करून पार्वतीला जाऊन भेटण्याच्या हेतूने घाईघाईने शंकर घरांत जाऊ लागला तेव्हां त्या बालकाने शंकराला अडविले. शंकर चकितच झाला त्याने त्या बालकाला करड्या स्वरांत विचारले-''कोण रे तू?''

तो बालक खदखदां हसत म्हणाला-''मी का? आईचा मुलगा! तू आंत कीडमुंगीलाही येऊं देऊं नकोस, असे माझ्या आईने मला सांगितले आहे!''

''मी परमेश्वर आहे!'' शंकर म्हणाला.

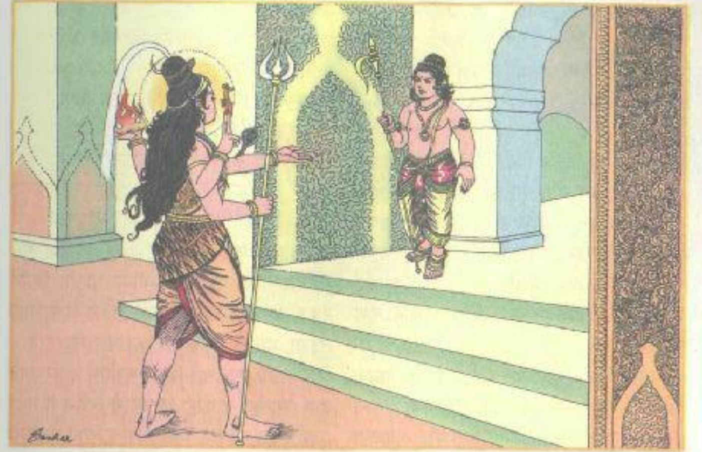
''मला कोणत्याही देवाची फिकीर नाही. माझी आई प्रकृती स्वरूपिणी आहे. आईच्या आज्ञेचे पालन करणे, एवढे एकच कर्तव्य मला माहीत आहे!'' तो बालक म्हणाला.

त्रिपुरासुराचा वध करून शंकर परतला. त्याच्या थोडे पाठीमागून नंदीभृंगी शंकराच्या पराक्रमाचे स्तोत्र गात येत होते. शंकराचा 'जयजयकार' करीत तेहतीस कोटीदेवही येत होते. ते थक्क होऊन शंकराचा एका लहानशा बालकाशी वाद चालू असलेला ऐकूं व पाहू लागले.

''अरे, तुला देवबीव काही माहीत नाही म्हणतो आहेस! सृष्टीचे मूल कारण परब्रह्म आहे! तोच देव होय!'' शंकर म्हणाला.

''तू एवढा मोठा दिसतो आहेस, परंतु तुला कांहीच माहीत नाहीसे दिसतं आहे! आदिशक्तीने सर्व विश्वाची आणि त्रिमूर्तींची सृष्टी केली!'' असे म्हणत तो बालक सांगू लागला:-

''आदिशक्तीने आपले रूप लावण्य खर्ची घालून ब्रह्मदेव, विष्णू व महेश यांची सृष्टी केली. तिने आपल्या लावण्यातील रक्तवर्ण, नीलवर्ण व शुभ्रवर्ण कांतीने अनुक्रमें तिघांची सृष्टी केली. ब्रह्मदेव कीं विष्णू, दोघांनी देवीने त्यांना आज्ञा

केली, त्या आज्ञेचे उल्लंघन केले. तेव्हां देवीने आपला तिसरा डोळा उघडून त्यांना भस्म करून टाकले. महेश हा आज्ञाधारक मुलगा होता. त्याने देवीजवळ तिचा तिसरा डोळाच मागितला. देवीने तो काढून त्याच्या कपाळावर चिकटविला. त्याने लगेच तो उघडून तिला भस्म केले. ती जळत असता अग्नीच्या ठिणग्या व निखारे उडू लागले व त्यांची तेजस्वी मंडळे दिगंतात व्यापली. राखेने सर्व विश्व व्याप्त झाले. देवी पूर्ण रूपे भस्म झाल्यावर पुन्हां स्वस्वरूपात प्रगट झाली. म्हणून तिला महामाया, महाशक्ती ही नांवे प्राप्त झाली. तिने शंकराची स्तुती करून त्याला सृष्टीचा लय करण्याची शक्ती दिली. ब्रह्मदेव व विष्णूला तिने त्यांच्या भस्मस्थितीतून बोलाविले व ते पुन्हां स्वस्वरूपात प्रगट झाले. देवीने तिची जी राख उरली होती तिचे तीन भाग केले व सरस्वती, लक्ष्मी आणि उमाची सृष्टी केली. सरस्वती ब्रह्मदेवाची, लक्ष्मी विष्णूची आणि उमा शिवशंकराची अर्धांगी करून देऊन देवी अंतर्धान पावली.

''तू सांगितलीस ती केवळ कपोल कल्पित कथा आहे!'' शंकर म्हणाला.

''मी सांगितली ती तू केवळ कपोल कल्पित कथा म्हणत असशील तर परब्रह्मदेव वगैरे तू म्हणालास तो कोरा वेदांतच होता! ही सर्व सृष्टी देवाच्या पोटी जन्माला आली असे म्हणण्याऐवजी आदिशक्तीच्या पोटी जन्माला आली असे जास्त खरे वाटत नाही का?'' त्या बालकाने विचारले. तो म्हणाला, ते तेथे हजर असलेल्या पुरुषांनी ऐकले

आणि त्यांची तोंडे उतरली. एकटा विष्णू त्याचे कौतुक केल्यासारखा स्मित करू लागला. तेथे ज्या देवी व इतर स्त्रिया होत्या त्यांच्या तोंडावर स्मित झळकू लागले.

शंकर संतापून म्हणाला-"तुला पाहून तर तू अगदी अबोध बालक दिसतोस! शहाण्यासारखा दारावर आडवा न राहता बाजूला सरक पाहू!" रागाला दाबून ठेवलेल्या आवाजात शंकर म्हणाला. "माझ्या जीवांत जीव असेपर्यंत तुला मी आंत जाऊ देणार नाही!" तो मुलगा म्हणाला. शंकराने टाळी वाजवून आपल्या प्रमथगणांना खूण केली.

बालक हसत म्हणाला- "मला अबोध बालक म्हणून तू मोठा करुणेचा आव दाखविला होतास आणि माझ्यावर बल प्रयोग करायला आपल्या प्रमथगणांना पाठवीत आहेस, हे बरोबर आहे का? बरं तर ठीक आहे, मी गणाधिपती आहे!" असे म्हणत त्या बालकाने हातातल्या अंकुशाने जमिनीवर प्रहार केला. भूमी दुभंगल्यासारखी होऊन पुत्रगणपतीचेच रूप असलेले सहस्रावधी पुत्रगणपती जमीन फोडून वर आले व त्यांनी आपापल्या अंकुश, गदा, पाश व शूल वगैरे शस्त्रास्त्रांनी नंदी, शृंगी, भृंगी व चंडीश्वर आदिकांना, गुरांना हांकून पळवून लावतात असे पळवून लावले. ते पाहून इतर प्रमथगण वाट फुटेल तिकडे पळून गेले. पुत्रगणपतीचे गणही अदृश्य झाले.

शंकराने रौद्र रूप धारण केले आणि त्रिशूल हाती धरला. बालकाने अंकुशाच्या दांड्याने त्रिशूलावर प्रहार करताच त्रिशूल 'स्व..पण!" असा आवाज करीत जमिनीवर आदळले. बालक खदखदा हसत म्हणाला-"माझ्या आईने माझ्या हातांत दिलेला दंड हातांत असेपर्यंत तुला कांही करता येणार नाही. तुझ्या मनांत जे कांही करावयाचे आहे ते निर्विघ्नपणे व्हावे यासाठी मी पूर्णपणे तयार आहे, बघ! त्यानंतर जे कांही व्हावयाचे असेल ते माझी आई पाहून घेईल!" असे म्हणत त्याने आपल्या हातातला अंकुश, गदा इत्यादी दूर फेकून दिले. शंकराने आपले त्रिशूल उचलून बालकाच्या कंठावर फेकले. तत्क्षण बालक "आई!" अशी मोठ्याने हाक मारीत असतां त्याचे डोके उडून आकाशांत उडाले व प्रकाशाचा झोत अखिलब्रह्मांडात फेंकीत अंतरिक्षात लीन झाले.

भविष्यवाणी

चंद्रगिरीचा राजा चतुरवर्मा नेहमी हंसत असायचा आणि दुसऱ्यांनाही हंसवत राहायचा. त्याला वाटायचं की जीवन क्षणभंगुर आहे. कोणत्याही क्षणीं माणसाचा मृत्यू होऊं शकेल. माणूस कांही या भूमीवर अमरपट्टा घेऊन आलेला नाही. म्हणून त्याने येणारा प्रत्येक क्षण आनंदाने घालताना, त्याला नेहमी नव्यानव्या गोष्टींमधें रस वाटत असे.

एक दिवस संध्याकाळच्या वेळीं राजा व राणी बागेमधें फिरत होते. अचानक राजाने राणीला म्हटलं, "ही झाडें आणि फुलें आपण रोजरोज पाहात असतो. त्यांत कांहीही नाविन्य नसतं. तू मला कांहीतरी असं सांग, कीं त्यांत कांहीतरी नवं असेल.

राजाचे हे बोलणें ऐकून राणी हंसतच म्हणाली, "तुम्हीही कांहीतरीच बोलता आहात हं! दररोज नवीन कांहीतरी मी कुठून आणूं? नि काय सांगू?"

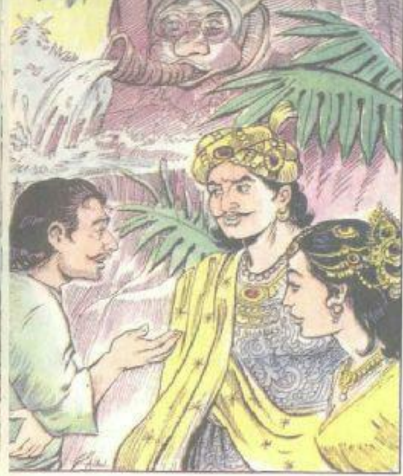
राजा विचारांत पडला. थोड्या वेळाने तो म्हणाला, "तर मग आपण असं करुं या! आत्ता आपण इथल्या माळ्याच्याबरोबर जरा वेळ गप्पा मारूं या! जराशी निराळी गंमत होईल." झाडांना पाणी घालीत असलेल्या माळ्याला त्याने बोलावले.

माळी धांवतच तिथे आला. राजासमोर तो हात जोडून उभा राहिला. राजाने आपल्या गळ्यांतला मोत्यांचा हार माळ्याला दिला. अचानक बक्षीस मिळालेला हा हार पाहून माळ्याला काय वाटतंय ते जाणून घेण्याची राजाला इच्छा होती. पण माळ्याने त्यावर कांहीच प्रतिक्रिया दर्शविली नाही. त्याने निमूटपणें तो हार आपल्या कपड्यांत नीट गुंडाळून लपवला आणि तो जाण्यासाठी निघाला.

त्याचे हे वर्तन पाहून राजा चकित झाला. त्याने माळ्याला विचारले, "अरे, मी तुला कांहीही कारण नसताना हा किंमती हार दिला. तरीही तुला आनंद वाटलेला दिसला नाही, किंवा आश्चर्य वाटलेले दिसले नाही. असं कां?"

"महाराज, मला अगोदरच माहिती होतं कीं आज ना उद्यां आपण मला हा हार देणार म्हणून !" माळ्याने उत्तर दिले.

- नरेंद्र ठक्कर -

त्याच्या या बोलण्याचे आश्चर्य वाटून राजाने त्याला विचारले, "तुला अगोदरच हे माहिती होतं? हे कसं शक्य आहे? तुला कुणी सांगितलं हे?"

"ही एका मुनीवर्यांची भविष्यवाणी आहे, महाराज." माळ्याने खुलासा केला. तो पुढे सांगू लागला. "चार दिवसांपूर्वी मी पूर्वेकडच्या डोंगरातल्या माझ्या गांवी गेलो होतो. गांवकऱ्यांनी मला सांगितलं कीं तिथें एक मुनीश्वर आले आहेत आणि त्यांनी सांगितलेलं भविष्य तंतोतंत खरं ठरतं! मी त्या मुनींच्या दर्शनाला गेलो. मला बघून त्यांनी आपल्या हातांतला दंड वर उचलला आणि म्हणायला लागले," तू मोठा भाग्यवान आहेस बाबा. लौकरच महाराज तुला एक किंमती हार देणार आहेत."

हे सांगून माळी पुढें म्हणाला, "महाराज, आपण जेव्हां मला बोलावणं पाठवलंत ना, तेव्हांच मी समजलो कीं आपण मला हार देणार आहात."

त्याचे बोलणें ऐकून राजा थक्क झाला. राणीने मोठ्या आतुरतेने राजाला सांगितलं "चला, आपणही या मुनीवर्यांचं दर्शन करूं या."

राजा कांही बोलणार त्यापूर्वींच माळी म्हणाला, "ते स्त्रियांना दर्शन देत नाहीत."

हे ऐकून राणी जरा काळजींत पडली आणि तिने राजाला सांगितलं, "या महर्षी मुनीवर्यांचे विचार कधीकधी आपल्यासारख्या सर्वसाधारण माणसांना समजत नाहीत. मी नाही जाऊं शकत तरी काय झालं? आपण त्यांचे दर्शन घ्यायला अवश्य जावं."

राजाला कांही राणीचा विचार फारसा पटला नाही. तो म्हणाला, "देवी! आपलं भविष्य जर आपल्याला अगोदर कळलं तर आयुष्यांत कांही मजाच राहाणार नाही."

"आपण असं कां मानता? आपले जीवन आपण जास्त चांगल्याप्रकारें व्यतीत करुं शकूं कीं! आपण जायलाच हवं!" राणीने हट्ट धरला.

राणीचं मन राजाला मोडवेना. दुसऱ्याच दिवशी रथांत बसून तो मुनीवर्यांच्या दर्शनाला गेला. पण संध्याकाळीं राजा जो परतला तो काळजीयुक्त चेहरा करुनच आला. त्याच्या चेहऱ्यावर चिंता स्पष्ट दिसत होती. राणीने कितीवेळां तरी त्याचे कारण विचारले. परंतु राजाने मौन पाळले होते. कांहीही उत्तर त्याने द्यायचे टाळले.

"आपण माझ्यापासून कांहीतरी लपवत आहात. त्या मुनीवर्यांनी काय सांगितलंय ते सांगा. माझी शपथ आहे, आपण सांगितलंच पाहिजे." राजाचा हात आपल्या मस्तकावर ठेवीत राणीने निर्धाराने सांगितले.

तेव्हां राजाने जे घडलं ते हळू आवाजांत सांगितलं. राजाच्या पायांतली रत्नखचित पादत्राणें पाहून मुनीवर्यांनी म्हटले, "राजन्, लौकरच तुमची अगदी दयनीय स्थिती होणार आहे. इतकेंच नव्हे तर तुमच्या पायांतली पादत्राणें देखील राहाणार नाहीत. पादत्राणांसाठी तुम्हाला दुसऱ्यांच्यासमोर हात पसरावा लागेल. एक भिल्ल तरूण येऊन पुन्हां तुमचा मुकुट मस्तकांवर ठेवील."

मुनीवर्यांची भविष्यवाणी ऐकून राजाचा भितीने थरकांप झाला. त्याला वाटलं कीं त्याच्या पायाखालची जमीनच सरकते आहे. कांहीही न बोलता, तो मुकाट्याने परत फिरला.

"देवी! मुनींच्या भविष्यवाणीवरून मला तर असं वाटतंय कीं एखादा पराक्रमी राजा आपल्या राज्यावर आक्रमण करणार असावा बहुतेक! आपला पराजय होईल आणि आपल्याला अरण्यांत अनवाणी फिरावं लागेल असं दिसतंय! आता तो भिल्ल तरुण आपल्याला केव्हां भेटेल आणि आपले राज्य केव्हां परत आपल्याला मिळेल ते तर सांगता येत नाही." राजाने मोठ्या दुःखी आवाजांत सांगितलं.

हे ऐकून तर राणीची अवस्था फारच कठीण झाली. काय करावं ते तिला कांही सुचेना. ती म्हणाली, "आपण त्या मुनीवर्यांना विचारायचं तरी, कीं या संकटांतून बाहेर येण्याचा एखादा उपाय आहे कां म्हणून? आपल्याला पूजाअर्चा, जपजाप्य, असं कांहीतरी करावं लागेल. परत एकदा आपण त्यांच्याकडे जावं आणि विचारून यावं."

दुसऱ्याच दिवशीं राजा पुन्हां मुनींना भेटायला निघाला. वाटेंतल्या अरण्यांत त्यावेळेला एक वाघ एका हरीणाचा पाठलाग करीत होता. वाघ रथाच्या समोर नेमका आला. वाघाला पाहून घोडा घाबरला

आणि रथाला खेंचत खेंचत जवळच असलेल्या चिखलाच्या खड्ड्यांत रथासकट पडला. राजा रथांतून खाली चिखलाच्या दलदलींत पडला रथाच्या सारथ्याने घोड्याला आवरायला खूप प्रयत्न केला, पण त्याला ते जमले नाही. उलट तोंच दुसऱ्या बाजूला जाऊन पडला.

राजाची पादत्राणें दलदलींत रुतली. त्यांतून तो बाहेर आला आणि अनवाणीच पुढें चालूं लागला. रस्त्यांत कांटे विखुरले होते. ते बाजूला करीत तो रथाजवळ आला. त्याने सारथ्याची पादत्राणें घेतली आणि पायांत चढवली.

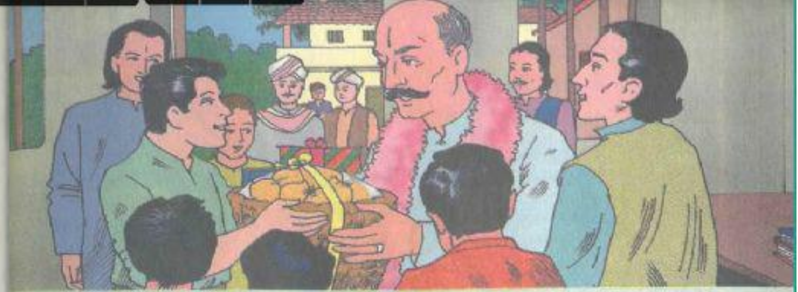
त्याच वेळेला एक भिल्ल तरुण आपले धनुष्यबाण घेऊन तिथून जात होता. झाडांच्या बुंध्यात राजाचा मुकुट त्याला दिसला. त्याने तो उचलला आणि आपल्या दुशेल्याने तो स्वच्छ पुसला. राजाच्या मस्तकावर तो मुकुट त्या तरुणाने ठेवत विचारले, "महाराज, आपल्याला कुठे लागलं बिगलं तर नाही ना?"

प्रहरभरांतच सारथ्याने रथ सरळ केला आणि राजाच्यासमोर आणून उभा केला. राजा रथांत बसला आणि म्हणाला, "आता आम्हाला मुनी-वर्यांकडे जायचं नाही. सरळ राजवाड्याकडे चल."

अंधार पडायच्यावेळीं राजा राजवाड्यांत पोंचला. राजाचे कपडे चिखलाने लडबडलेले पाहून राणीने कांपऱ्या आवाजांत विचारलं, "हे काय झालंय? आपल्या वस्त्रांवर ही घाण कशी उडली?" राजाने सारी कहाणी सविस्तर सांगून राणीला म्हटले, "खरोखरच मुनीवर्यांची वाणी तंतोतंत खरी ठरली. त्यांनी म्हटलं होतं. अगदी तस्संच झालं. पण भविष्याचा विचार करीत मी उगीचच अनेक अनावश्यक कल्पना मनांत घोळवल्या आणि त्याचा विचार करताना मला ज्या मानसिक यातना झाल्या, त्यांचे वर्णन करणेंही अशक्य आहे. भविष्य माहीत नसल्यामुळेंच जीवनांत आनंद आहे. तेच सर्व सुखांचे कारण आहे."

राणीनेही याला दुजोरा देत म्हटले, "ही लहानशी गोष्ट कळायला हवी म्हणून आपल्याला किती यातना सहन कराव्या लागल्या आहेत! मीही किती उतावीळ झाले होते उगीचच!" असं म्हणून तीही हंसायला लागली.

नोकराने शिकवलेला धडा

देवशास्त्री अनेक वर्षे शिक्षक होते. ज्या दिवशीं ते सेवानिवृत्त झाले. त्या दिवशी त्यांच्या सत्कार-साठीं एक सभा झाली. त्यांत प्रत्येक वक्ता त्यांच्या अफाट ज्ञानाबद्दल त्यांची भरपूर प्रशंसा करीत होता. देवशास्त्र्यांइतकी ज्ञानी, बुद्धिमान व्यक्ती आसपासच्या प्रांतात कुणीही नव्हती. आपली स्तुती ऐकून शास्त्रीबुवा फारच खूष झाले.

संध्याकाळी घरी परत आल्यानंतर त्यांना मिळालेली शाल व पुष्पहार त्यांनी आपल्या पत्नीला, सावित्रीला दाखवीत म्हटले, "सावित्री, मी एक ज्ञानी, बुद्धीमंत, प्रकांड पंडित आहे यांत संदेह नाही. पण बराच काळ माझ्या मनांत एक शंका घर करुन बसली आहे. मी एवढा बुद्धिमान असून माझ्या वर्गात इतके कमी विद्यार्थी कां असतात?"

"कदाचित तुम्ही त्यांना चिंचेच्या फोकाने मारत असाल" सावित्रीने म्हटले, "छे छे, असा विचारदेखील मी कधी करत नाही. मी कधीही चिंचेचा फोक किंवा काठी वापरलेली नाही." देवशास्त्रींनी ठांसून सांगितलं.

"मग तुमच्या भरघोस मिशा पाहून तर मुलं घाबरत नाहीत ना? तुमच्या घाबरवणाऱ्या मिशा पाहिल्या कीं मला आपल्या लग्नानंतर मी तुम्हाला प्रथम पाहिलं त्याची आठवण येते. मी तर भेदरुन गेले होते अगदी!" सावित्रीने हंसतहंसत सांगितलं.

नोकरींतून निवृत्त झाल्यानंतर शास्त्री आपल्या गांवी राहायला गेले. कारण आता शहरांत राहाणें म्हणजे तितका खर्च त्यांना झेंपला नसता. त्यांच्याजवळ कांही अशी फार मोठी रक्कम शिल्लक नव्हती की त्याच्या जोरावर उरलेले दिवस आरामांत घालवता आले असते! सकाळपासून संध्याकाळ-पर्यंत घरांत बसून त्यांनी पुस्तकें वाचायचा सपाटा लावला आणि वाचनांत वेळ घालवायला सुरवात केली.

त्यांचा हा दिनक्रम पाहून एक दिवस सावित्री त्यांना म्हणाली, "नुसतं ज्ञान जमवीत बसण्यांत

विश्वेश्वर

काय फायदा? ते ज्ञान इतरांच्यात जर वाटलंत तर त्याचं सार्थक होईल. असं म्हणतात कीं ज्ञान ही अशी एक संपत्ती आहे, जी कितीही वांटली तरी कमी होत नाही. या गांवात अनेक प्रौढ अशिक्षित लोक आहेत. त्यांना तुम्ही शिकवा आणि कांही उपयोगाच्या गोष्टी सांगा! त्याने गांवात तुमचा मान राहील आणि थोडंफार पुण्यही पदरीं पडेल."

देवशास्त्र्यांना सावित्रीचे हे बोलणें पटले. ते स्वतः अशिक्षित लोकांच्या घरी गेले आणि त्यांनी सांगितलं कीं विजयादशमीपासून कांहीही पैसे न घेता ते सर्वांना फुकट शिकवतील.

विजयादशमीचा दिवस उजाडला. रात्रीचे भोजन केल्यानंतर ते पुस्तकें घेऊन शाळेंत गेले. पण आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे तिथें फक्त एकच माणूस बसलेला होता. गांवच्या मोठ्या ठाकुरांचा नोकर रामू!

गांवकऱ्यांनी दाखवलेली उपेक्षा बघून देवशास्त्री फार दुःखी झाले. लोक उशीरां येतील असं समजून ते मोठ्या आशेने त्यांची वाट पाहात बसले. पण जेव्हां कुणीच आलं नाही, तेव्हां त्यांनी रामूला सांगितलं, "तुला एकट्यालाच मी कशाला शिकवत बसूं? मी निघतो!"

पण रामूने शास्त्रीबुवांना थांबवलं आणि म्हटलं, "गुरुजी, जरा माझं म्हणणं ऐका. मी जेव्हां गुरांना चारा घालायला जातो, तेव्हां जरी तिथें एकच वासरुं असलं तरी त्याचं चारापाणी केल्याशिवाय परत येत नाही. त्या वासराला मी जरुर चारा देतो."

त्याच्या बोलण्यांतला मतितार्थ शास्त्रींच्या लक्षांत आला. शिकायचा त्याचा उत्साह पाहून ते खूष झाले. माणसाच्या जीवनांत शिक्षणाला किती महत्व आहे ते त्याला पटवून दिलं. व अनेक विषयांची तोंडओळख करून दिली. त्यांनी त्याला

अक्षरें लिहायला शिकवली आणि तृप्त होऊन ते घरी परत आले.

दुसऱ्या दिवशीं रात्रीचे जेवण उरकून बरीचशी पुस्तकें घेऊन ते शाळेंत पोंचले. पण रामू कांही आज आलेला नव्हता. ते पाहून त्यांना खूप आश्चर्य वाटलं. ते नाराज झाले आणि रामू कां आला नाही ते पाहायला मोठ्या ठाकुरांच्या घरीं गेले.

बाहेरच्या ओट्यावर रामू झोंपला होता. शास्त्रींनी त्याला उठवले आणि विचारले, "अरे अभाग्या, एकाच दिवसांत शिकून तुझं मन संतुष्ट झालं? काल मोठ्या फुशारक्या मारीत होतारा कीं एकच वासरुं असलं तर काय झालं, त्याला चारापाणी करायला हवंच म्हणून? मी तुझ्या बोलण्यावर विश्वास ठेवला, तुझं म्हणणं खरं मानलं आणि काल तुला मी किती तरी गोष्टी सांगितल्या, कितीतरी विषय शिकवले. पण आज तर तू त्या बाजूला फिरकलादेखील नाहीस." त्यांनी आपली नाखुषी सरळसरळ व्यक्त केली.

रामूने विनयपूर्वक हात जोडून म्हटलं, "गुरुजी, मला माफ करा. मी तर म्हटलं होतं कीं एकट्या वासरालादेखील मी चारा भरवीन. त्याच्या तोंडात चारा कोंबीन असं म्हटलं नव्हतं."

त्याच्या बोलण्याचा शास्त्रींच्या मनावर खोल परिणाम झाला. चाबकाचे फटकारे मारावेत त्याप्रमाणें त्याचे बोल त्यांना झोंबले. आत्ता त्यांच्या लक्षांत आलं कीं त्यांच्या वर्गात इतके कमी विद्यार्थी कां असत ते! शिकवणारा कितीही हुशार असला, खूप शिकलेला असला आणि मोठा विद्वान असला, तरी देखील समोरच्या विद्यार्थ्याची कुवत, ग्रहणशक्ती पाहूनच त्याला कसं आणि किती शिकवता येईल याचा अंदाज त्या शिक्षकाला असायला हवा. तरच शिकणाऱ्याला त्यांत रस वाटेल, समोरचा विद्यार्थी शिकण्यांत उत्सुकता दाखवेल आणि त्याला शिकायची इच्छा होईल. त्याला जितके समजते, झेंपते, तेवढेच त्याला शिकवायला हवे.

देवशास्त्रींना आपल्या शिकवण्यांतली त्रुटी त्याक्षणीं समजून चुकली. त्यानंतर मात्र गांवातल्या अनेक प्रौढ, वयस्कर अशिक्षित मंडळींना त्यांनी साक्षर केले. शास्त्रींच्या फावल्या वेळाचा त्यांनी असा सदुपयोग केला.

अहंकार

वावला गांवात शिवज्ञान पंडित राहात होते. ते केवळ अतिशय उच्च श्रेणीचे पंडितच नव्हे, तर ते महाज्ञानी होते. त्यांच्या गांवातले सारे लोक व आजूबाजूच्या गांवातले सारेजण त्यांचा आदर करीत. त्यांच्या घरांत गहन विषयावर सदैव चर्चा होत असत.

पार्वती ही त्यांची एकुलती एक मुलगी होती. तीही विदुषी होती. कोणत्याही विषयाचे सूक्ष्म आकलन इतरांच्यापेक्षां तिला चटकन समजत असे. कांही दिवसानंतर तीदेखील घरांत चालणाऱ्या चर्चांमधे भाग घेऊं लागली. आपल्या विद्वत्तेने आणि हजरजबाबी वाणीने तिने मोठमोठ्या विद्वान पंडितांना हरवले होते.

शिवज्ञान पंडितांनी कधीही आपल्या विद्वत्तेची प्रौढी मिरवली नाही. ते नेहमी म्हणत कीं माझं ज्ञान अपुरं आहे. अजून पुष्कळ शिकण्यासारखं आहे. परंतु पार्वतीचे म्हणणें होते कीं तिला सारं कांही माहिती आहे. तिने प्राविण्य मिळवले नाही, असा कोणताही विषय नव्हता. वृद्ध पंडित, ज्ञानी मंडळी जेव्हां आपसांत एखाद्या गंभीर प्रश्नावर चर्चा करीत, तेव्हां ती हस्तक्षेप करुन वादविवादांत भाग घेई व त्यांच्या शंकांचे निरसनदेखील करीत असे. तिची ही वृत्ती दिवसेंदिवस बळावत चालली. चर्चा चालूं असताना जर कुणा पंडिताचे प्रतिपादन अपूर्ण झाले तर ती ते पूर्ण करीत बसे. आणि त्यानंतर मात्र त्याच्या अर्धवट ज्ञान व पांडित्यावर त्याला टोमणे मारीत असे किंवा त्याचा उपहास करीत असे.

लहान वयांत तिचा हा प्रौढी मिरवण्याचा गुण दिसत होता, तरी तिच्या वडिलांनी त्याच्याकडे फारसे लक्ष दिले नव्हते. त्यांनी विचार केला कीं वय वाढेल तसा तिचा स्वभाव बदलेल आणि तिचा अहंगड कमी होईल. तरीदेखील शिवज्ञान पंडितांनी लेकीला दोनतीन वेळा सांगून पाहिलं कीं मोठ्यांच्या चर्चेमध्यें लहान मंडळींनी हस्तक्षेप करणें योग्य नाही. कदाचित त्या श्रेष्ठ मंडळींचा त्यामुळें अवमान होऊन ते रुष्ट होण्याची शक्यता असते.

२५ वर्षांपूर्वी चांदोबांत प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

त्यावर ती वडिलांना प्रत्युत्तर करी, ''पांडित्य किंवा ज्ञानाचा वयाशी काय संबंध आहे? वय वाढलं असलं तरी त्याचा अर्थ असा नाही, कीं त्यांना सगळं कांही समजतं! मूर्ख माणूस हा नेहमीच मूर्ख असतो.'' कधीकधीं तिच्या मनांत येई कीं तिच्या हुशारीचं, बुद्धिमत्तेचं लोक कौतुक करीत ते वडिलांना आवडत नसावं!

आता पार्वती सतरा वर्षांची झाली होती. तरीही तिचा अहंकार तसाच कायम होता. शिवज्ञान पंडित सर्वज्ञ होते, परंतु आपल्या मुलीचा हा स्वभाव कसा सुधारावा हे कांही त्यांना समजत नव्हतं. ते गोंधळून गेले होते. त्यांनी आपली ही व्यथा आपल्या मित्रांजवळ व्यक्त केली.

नवरात्राच्या उत्सवाचे दिवस होते. राजवाड्यावर पंडितांच्या चर्चासत्रांचा कार्यक्रम होणार होता. शिवज्ञान पंडितांनाही त्याचे निमंत्रण होते. त्यांच्या अनुपस्थितीत या चर्चा त्यांच्या घरीं होत असत. आणि पार्वती नेहमी प्रमाणें त्या चर्चांत आपले अनाहूत विचार सांगत होती.

एक दिवस ते पंडित आपापसांत एका विचित्र विषयावर चर्चा करीत होते. पार्वती त्यांची बोलणीं लक्षपूर्वक ऐकत होती. ते आपसांत बोलत होते कीं जुन्या तळ्याच्या कांठी असलेल्या मंडपात कुणीतरी कांहीबाही लिहीलंय. परंतु कुणालाही ते वाचणें जमत नाही आणि प्रत्येकजण ते पाहून मान खाली घालून परत फिरतो आहे. हे ऐकताच पार्वती म्हणाली, ''मी वाचीन ते! किती का कठीण असे ना, कुणीही जरी लिहील असलं तरी मला जर ते वाचता आलं नाही तर मला शिवज्ञान पंडितांची मुलगी म्हणवून घेण्याचा कांहीही अधिकार नाही!'' तिच्या बोलण्यांत अहंकाराचा दर्प पुरेपूर दिसत होता.

मंडपात लिहीलेला मजकूर पार्वती वाचायला जाणार आहे, ही बातमी सबंध गांवात लगेच पसरली. गांवातले सर्व लोक मंडपाकडे आले. पार्वती आली आणि भिंतीवरचा पडदा बाजूला सारुन वाचूं लागली.

"जे करुं शकतील त्यांनीच याचे मनमोकळेपणे जाहीर वाचन करावे. या तलावांत दहा फुटापर्यंत चिखलगाळ भरलेला आहे. मी लगेच कुदळ आणि टोपली घेऊन जाईन, नि सरळ तिथला सारा चिखल स्वत: काढीन. आपण सर्वजण याला साक्षीदार आहात."

तिने वाचन पूर्ण केले आणि कुणीतरी तिच्या-समोर एक कुदळ आणि मोठी टोपली आणून ठेवली.

ती चकित होऊन म्हणाली, "हे काय?" तेव्हां तिथें हजर असलेले लोक म्हणाले, "आता गाळ काढ!"

"मी तर म्हटलं होतं कीं मी फक्त वाचीन. मी तसं करीन असं कांही म्हटलं नव्हतं." तिने समर्थन केलं.

"आम्ही सगळेजण इतके कां अशिक्षित आणि मूर्ख आहोत, कीं हे आम्हाला वाचता येईना? त्याच्यांत स्वच्छ लिहीलंय कीं जो हे वाचून दाखवील, त्याने त्यांत लिहील्याप्रमाणें ते काम केलं पाहिजे! तू तर कांही विचार करण्यापूर्वींच वाचायला सुरवात केलीस. आता घे ती टोपली नि कुदळ, आणि कर काम सुरूं! आपला शब्द तुला आता पाळायलाच हवा." गांवातल्या ज्येष्ठ मंडळींनी म्हटलं.

पार्वतीला रडूं कोसळलं. तिच्या डोळ्यांतून आसवांच्या धारा लागल्या. तेव्हां कांही ज्येष्ठ व्यक्तींनी तिला उपदेश करीत म्हटलं, "वाटेल तेव्हां आपली हुशारी दाखवायची जरूर नसते. योग्य वेळेला, जरुर असली तरच हुशारीचा वापर करायचा असतो."

शिवज्ञान पंडित परत येईपर्यंत पार्वतीच्या स्वभावांत पूर्ण परिवर्तन झालं होतं. तिचा अहंकार नाहीसा व्हावा म्हणून त्यांच्या मित्रांनी केलेल्या या प्रयत्नाबद्दल जेव्हां त्यांना कळलं तेव्हां ते फार प्रसन्न झाले. पार्वतीचा अहंकारी स्वभाव बदलला हे पाहून त्यांना फारच आनंद वाटला.

